

KUVA 14. Olli Vesikko ja Janne Vuori kiertelivät Venäjän Karjalaa kesällä 2009 tavoitteena valokuvata idännokiperhonen (*Erebia euryale*). Perhosen paikoittaiset, mutta runsaat esiintymät löytyivät kaikki sisämaasta Suojärven ympäristöstä.

Idännokiperhonen (*Erebia euryale*) Venäjän Karjalassa

Olli Vesikko

Vuonna 1976 Paul Grotenfelt tallensi *Kb* Lieksassa idännokiperhosen (Välimäki ym. 2008). Yksilö noteerattiin kuitenkin vasta 30 vuotta myöhemmin, kun eläinmuseo sai lahjoituksena kokoelmat jo edesmenneeltä keräilijältä. Lajin levinneisyys ulottuu idästä Uralilta lähelle Suomen rajaa, mutta julkaistuja tietoja rajan takaa Venäjän Karjalasta on kuitenkin vähän. Valle (1935) mainitsee lajia löydetyn Tiutiesta (Volosti), Jalolahdesta ja Kosmozerosta. Mauri Kononen on tallentanut lajia 1939 Suojärveltä useita yksilöitä (Kononen 1939) ja Lauri Kaila havaitsi lajia runsaasti 27.7.1993 Kivatsun luonnonpuistosta (Välimäki ym. 2008). Vuosien mittaan lajia on tuloksetta etsitty Suomen puolelta ja Paul Grotenfeltin yksilö on edelleen ainoa maastamme varmuudella todettu idännokiperhonen. Kuten suomalaisen yksilön esimerkki kertoo, lajin määrittäminen on vaikeaa, mikä on mahdollisesti osaltaan edesauttanut lajin mystisen aseman säilymisessä. Tämän matkakertomuksen tarkoituksena on tuoda lisävaloa ja antaa vinkkejä idännokiperhosen esiintymisestä, elinympäristöstä ja tunnistamisesta omiin kokemuksiini perustuen.

Retket

Heinäkuussa 2008 tein viikon retken Venäjän Karjalaan. Päällimmäisenä tavoitteena oli löytää ja valokuvata idännokiperhonen. Reittini kulki Värtsilästä Pitkärannan kautta Suojärvelle ja siitä edelleen

Porajärvelle ja aina Karhumäelle asti, josta palasin Petroskoin kautta. Valitettavasti säät eivät olleet suosiolliset. Vain yhtenä päivänä aurinko paistoi hieman aikaa niin, että perhokset olivat kunnolla liikkeellä. Tavoitteena ollut idännokiperhonen jäi sillä kertaa löytymättä. Alueet ja majapai-

KUVA 15. Pienet ja hämyisät aukkopaikat lehtomaisissa maastonkohdissa ovat idännokiperhosen tyypillistä elinympäristöä Suojärven alueella. Tavallisen oloista ympäristöä, mitä on paljon myös meillä Suomessa.

kat tulivat kuitenkin tutuiksi ja päätin yrittää vielä uudelleen tarkemmin säätiedotuksiin jo ennalta tutustuen.

Toisen retken toteutin yhdessä Janne Vuoren kanssa 26.–31.7.2009. Raja ylittiin Värtsilästä, josta jatkettiin yöksi Sortavalaan. Aamulla reitti eteni Pitkärannan kautta Suojärvelle, jossa viivytettiin kolme päivää. Suojärvellä yövyttiin paikallisessa ”Hiltonissa” eli hotelli Kareliassa, joka lienee kaupungin ainoa majoituspaikka ja muun muassa suomalaisten kotiseutumatkailijoiden suosiossa. Kareliasaa 1600 ruplalla (n. 35 euroa) per henkilö saa majoituksen kahdenhengen huoneessa mukavuuksin ja sekä aamiaisen että illallisen. Yksi hotellin avuliaista työntekijöistä (Marina) puhuu sujuvaa suomea, englantia paikalliset eivät osaa. Paluumatka tehtiin Sortavalan kautta Laatokan länsireunaan seurailleen Kannakselle, josta Imatran kautta palattiin takaisin Suomeen.

Pysähtelimme Värtsilästä lähtien säännöllisin välein aina mukavannäköisen paikan tullen. Pitkärannasta Suojärvelle ja edelleen Porajärvelle johtaa leveä hiekkatie, jonka pientareet ovat koko matkalta hyvää perhosmaastoa ja pysähdyksiä tehtiin runsaasti. Ilman pysähtelyäkin tieosuuden ajamiseen tulee varata aikaa, sillä kuoppaisuuden takia huippunopeutena voidaan pitää (auton maavarasta riippuen)

noin 30 km/h ja välillä täytyy valita ajolinjoja ryömintävauhtia edeten.

Havainnot

Idännokiperhosia havaittiin reissun aikana yhteensä reilut 150 yksilöä, mutta metsänokiperhosia (*Erebia ligea*) huomattavasti enemmän. Idännokiperhosen esiintymiä löytyi meidän reitiltä ainoastaan Suojärven ympäristöstä, 15 km etelään ja 40 km pohjoiseen olevalta alueelta (Kuva 14). Ajoimme ainoastaan noin kolmasosan Suojärveltä Porajärven suuntaan menevää tietä ja oletettavasti lajia olisi löytynyt nyt havaittua pohjoisempaan. Sen sijaan eteläpuolelta Piitsijoelta aina Kannakselle asti ulottuvalta alueelta emme yrityksistä huolimatta havainneet ainoatakaan yksilöä.

Kaikista esiintymäkohdista löytyi tyypillisesti useita idännokiperhosyksilöitä. Parhaasta paikasta laskettiin tien viereltä 200 metrin matkalta noin 50 yksilöä ja hyvillä paikoilla laji olikin metsänokiperhosta runsaampi. Metsänokiperhosia oli tasaisesti kaikkialla, mutta idännokiperhonen vaikutti olevan sidottu aivan tietynlaiseen elinympäristöön. Tyypillistä oli metsän kosteus (lehtomaisuus) ja sekapuustoisuus (erityisesti koivua ja leppää). Idännokiperhonen vaikutti suosivan

pieniä hämyisiä aukkopaikkoja ja vanhoja metsäteiden pistoja, selvästi varjoisampia kohtia kuin metsänokiperhonen (Kuva 15). Yksilöt lentelivät myös mielellään valoisaampien metsien sisässä. Kuivemmissä havumetsäkohteista tai rämeiltä lajia ei löytynyt lainkaan, mutta metsänokiperhosia oli runsaasti näissäkin ympäristöissä.

Samoilla paikoilla lentäneistä metsänokiperhosista päätellen idännokiperhonen on lajiparista hieman aikaisempi lentäjä. Suurin osa idännokiperhosista oli jo kuluneita (tuoreitakin löytyi!), mutta metsänokiperhoset olivat pääosin tuoreita.

Mistä idännokiperhosen tuntee?

Idännokiperhonen on luonnollisesti sekoitettavissa suomalaisista lajeista vain metsänokiperhoseen, joka laajemman elinympäristövalikoimansa seurauksena esiintyy usein samoilla paikoilla. Idännokiperhosen ulkonäkö vaihtelee paljon ja siksi yksiselitteisiä yksityiskohtiin perustuvia määrittäysperusteita on vaikeaa löytää. Muuntelu vaikuttaa kaiken lisäksi olevan idännokiperhosella suurempaa kuin metsänokiperhosella. Osa idännokiperhosyksilöistä tuntui heti päivän selviltä eikä metsänokiperhosen voisi kuvitella näytävän niiden kaltaisilta, mutta eräät yksilöt

KUVA 16. Idän- (*E. euryale*) ja metsänokiperhosen (*E. ligea*) koiraita (♂) ylä- ja alapinnalta.

olivat päinvastoin hyvin haastavia määrittäviä.

Yleisvaikutelmaltaan idännokiperhonen on pienempi ja kapeasiipisempi (ks. Välimäki ym. 2008), mutta väritykseltään siipien yläpuolelta vaaleamman ruskea ja alapuolelta punertavampi kuin metsänokiperho-

nen. Näiden tekijöiden perusteella yksilöiden poimiminen maastossa kävi yllättävän helposti etenkin kun idännokiperhosia oli esiintymispaikoillaan runsaasti, mikä nopeutti oikeanlaisen mielikuvan syntymistä. Molemmilla lajeilla on valkearaidalliset siipiripset, idännokiperhosella ehkä aavistuksen heikommin, mutta ero siipiripsissä toimii paremmin sukupuolintuntomerkinä (koirilla naaraita heikommin) kuin lajituntomerkinä.

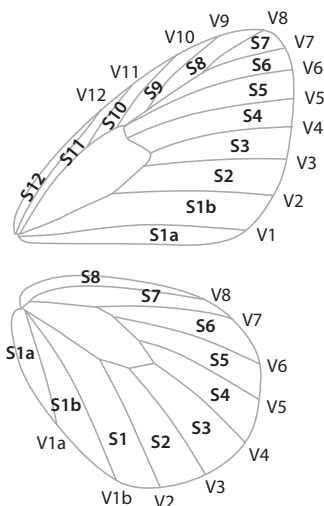
Siipien yläpuoli

Siipien yläpuolella oranssin alueen voimakkuus vaihtelee yksilöllisesti ja vaihtelu vaikuttaa olevan suurempaa kuin metsänokiperhosella (Kuva 16). Tyypillisesti idännokiperhosella on sekä suonivälit (Ks. kuva 18) s4 että s5 leveästi oransseja — leveämmin kuin lähilajillansa. Idännokiperhosella suonet jakavat oranssin alueen pitkulaisiksi laikuiksi, jotka kapenevat ja usein ikään kuin diffuusisti venyvät siiven tyveä kohti. Joillakin yksilöillä oranssia jatkuu vielä kapeana viiruna aina siiven tyvisoluun asti. Oranssi laikku s2 vaihtelee, mutta s3 on yleensä hyvin pieni tai puuttuu kokonaan. Metsänokiperhosella oranssi alue on pääsääntöisesti

yhtenäinen ja selvärajainen.

Idännokiperhosella siipien silmätäplät ovat pistemäisiä (pienempiä kuin metsänokiperhosella) ja tyypillisesti ne sijaitsevat aivan oranssin kentän ulkoreunalla. Useilla yksilöillä täplä ei ollut juuri ollenkaan tai ne olivat vain aavistuksenomaisia. Joillakin harvoilla yksilöillä silmätäplissä erottuu valkoinen terä. Silmätäplä idännokiperhosella on maksimissaan kolme (s4, s5 ja s2), s3 näyttää säännömukaisesti puuttuvan. Metsänokiperhosella täplät ovat yleensä suuremmat, sijaitsevat keskemmlä oranssia aluetta ja niitä on yleensä neljä sekä usein täplistä erottuu valkea terä. Metsänokiperhosella vaihtelu on kuitenkin suurta ja on yksilöitä jotka muistuttavat siiven kuvioinneiltaan suuresti idännokiperhosta. Tunnetaan myös yksilöitä, joiden siivet ovat täysin täplättömät (Välimäki ym. 2008). Tällaisilla idännokiperhosta muistuttavilla vähäkuvioisilla metsänokiperhosyksilöillä s3 näyttäisi olevan keskimäärin voimakkaammin oranssia.

Erikoistuntomerkinä hyväkuntoisella metsänokiperhoskoiraalla on etusiivessä näkyvä koirasjuova. Leveä kiilamainen koirasjuova ulottuu siiven keskeltä, tyvisolun etupuolelta noin siiven alareunan puoliväliin. Juova erottuu tummana, mutta aivan

KUVA 18. Kansainvälisesti käytetty merkintätapa siipien eri osille. V=suoni (vein), S=suonien välinen alue (space).

KUVA TIMO LEHTO

KUVA 17. Idän- (*E. euryale*) ja metsänokiperhosen (*E. ligea*) naaraita (♀) ylä- ja alapinnalta.

tuoreilla yksilöillä siinä on vaaleita suomuja. Koiraiden kohdalla koirasjuovaa voi pitää pääasiallisena tuntomerkinä, sillä sen perusteella lajit pystyy luotettavasti erottamaan yhdellä vilkaisulla (J. Kullberg määrittä samat yksilöt genitaalitutomerkkien perusteella) (Z. Kolev, suull. tieto). Jos koirasjuova ei erotu heti, siipeä on syytä katsoa eri kulumista — kuluneena koirasjuovan reunat voi olla vaikea hahmottaa, mutta itse koirasjuova on aina ympäröivää siipeä tummempi (Z. Kolev, suull. tieto).

Idännokiperhosella takasiipien oranssit täplät ovat heikot. Koiraiden takasiivet ovat yleensä silmätäplättömät, naarailta silmätäplät keskimäärin selvemmat ja joillakin harvoilla yksilöillä valkeateräiset. Metsänokiperhosella oranssit laikut ovat pääsääntöisesti voimakkaammat ja niissä on 3–4 valkeateräistä silmätäplää.

Siipien alapuoli

Idännokiperhosella etusiipien alapinnalla punaruskea poikkivyö on laajentunut siiven takaosassa siiven tyveen. Tyypillisellä metsänokiperhosella vastaavasti punaruskeaa väritystä on poikkivyön tyvipuolella vain vähän tai ei ollenkaan. Korostan kuitenkin, että punaruskean värityksen määrässä on vaihtelua molemmilla lajeilla ja

monilla metsänokiperhosilla punaruskea on laajentunut siiven tyveen idännokiperhosen tapaan. (Kuva 17)

Yleisväritään idännokiperhosen takasiiven alapinta on punertavampi ja lämpimämmän ruskea kuin metsänokiperhosella, jolla takasiipi on enemmän harmaaruskea. Tyypillisellä idännokiperhosnaarailta on kontrastinen tumma keskivyö, jonka sisä- ja ulkopuolella on koko siiven poikki tasaisesti vaaleampaa suomutusta [suomut valkoisia tai keltaisia (Z. Kolev, suull. tieto)]. Koirailta vaaleampaa on vain hieman ja sekä naarailta että koirailta kontrastisuus vaihtelee suuresti yksilöiden välillä. Koiras voi olla melko kontrastinen. Tuoreena koirailta on nähtävissä sama kuviointi kuin naarailta, mutta voivat kuluneina näyttää tasaisen ruskeilta. Vastaavasti monet metsänokiperhoset, varsinkin koiraat, ovat alapinnaltaan tasaisen tummia. Valkea pilkku idännokiperhosen takasiiven keskellä, s4 tyvellä, on voimakas, suurempi ja pyöristyneempi kuin metsänokiperhosella ja yleensä koirailtakin aina havaittavissa. Tämä on tyypillisesti voimakkain valkea kohta siivesä, kun taas metsänokiperhosella kohta on takasiiven yläreunassa.

Takasiipien alapinnan täplät ovat idännokiperhosella hyvin heikot ja varsinkin koi-

railla vain vaivoin erottuvia punertavia pilkkuja ilman mustaa keskustaa. Naarailta täplät ovat keskimäärin selvemmat ja joillakin yksilöillä mustissa keskustoissa on havaittavissa myös valkea terä. Metsänokiperhosella on siipien alapinnalla sitävästoin yleensä kolme selvää täplää, joissa on suuremmat mustat valkeateräiset keskustat.

Kokoelmayksilöitä vierekkäin verrattaessa voidaan takasiivissä havaita pieni muotoero. Idännokiperhosella siipi on kapeampi ja takanurkastaan pyöristyneempi, sen sijaan metsänokiperhosella takasiiven takanurkassa on havaittava kulma.

Voisiko idännokiperhonen löytyä uudelleen Suomen puolelta?

Itsekin innokkaiden joukkoon kuuluvana tiedän, että idännokiperhosta on etsitty Suomen puolelta aktiivisesti. Karjalan kokemuksia viisaampana keskittyisin nyt kosteampiin metsänkohtiin, jollaisia voisi hyvin kuvitella löytyvän vesistöjen lähetyiltä. Venäjällä lajin esiintyminen vaikutti tyystin loppuvan noin 15 km Suojärven eteläpuolella. Värtsilä sijaitsee Suo-

Tavallista voimakaskuvioisemmat idännokiperhosnaaraat (*Erebia euryale*) erottaa metsänokiperhosesta (*Erebia ligea*) mm. heikoista takasiipien silmätäplistä sekä heikosta etusiipien laikusta suonivälissä 3. Takasiiven alapinnalla tasaisesti siiven poikki kulkevat vaalea ja tumma vyö ovat idännokiperhosnaaraille tyypillisiä.

järven kanssa samalla korkeudella (noin 80 kilometriä länteen), joten alueet tästä pohjoiseen, esim. Ilomantsin seutu, voisivat tulla hyvin kysymykseen lajin kotimaisen kannan potentiaalisena löytöpaikkana. Muistutan, että idännokiperhosia etsivien kannattaa katsella myös hopeatäpliä. Havaitsin lehtohopeatäpliä (*Boloria titania*) useissa kohdissa lähellä Karhumäkeä, joka pohjoisuudeltaan vastaa Ilomantsin ja Lieksan välimaastoa (130 km itään rajalta). Vaikka en havainnutkaan retkilläni lajeja samoilla alueilla, niin kuitenkin oletan, että idännokiperhonen ja lehtohopeatäplä voisivat hyvin esiintyä yhdessä samanlaisissa elinpaikoissa. Pidän myös mahdollisena, että lehtohopeatäplän esiintymiskuva saattaa paljastua tunnettua laajemmaksi Suomessa.

Kiitokset

Suuret kiitokset Jari Kaitilalle lukuisista korjauksista tekstiin ja Zdravko Koleville kommentteista sekä Janne Vuorelle retkiseurasta.

Usein idännokiperhosen voi helpohkosti erottaa metsänokiperhosesta jo luonnossa. Huomaa idännokiperhosen (vas.) vaaleampi yleisväritys ja kapeampi siiven muoto.